

HALACHIC AND HASHKAFIC ISSUES IN CONTEMPORARY SOCIETY

SERIES 2: 92 - MILKY FOODS ON SHAVUOT

OU ISRAEL CENTER - SUMMER 2024

- There is no explicit mention in the Torah, the writings of Chazal¹ or the festival piyutim of customs to eat milky foods on Shavuot.
- Yet there are widespread customs to eat milky foods on Shavuot. Some have a milk meal in the evening and meaty lunch². Others understand that the mitzva of eating meat for simchat haChag should be at night³, and so have a dairy lunch. Many Chassidic communities have meat meals but a dairy kiddush in the morning⁴. What are the origins of these minhagim⁵?

A] EARLY ASHKENAZI MINHAGIM⁶

A1] EATING CHEESE FOLLOWED BY MEAT

1. My father saw regarding his uncle, Rabbeinu Menachem, that on the holiday of Atzeret he would eat cheese before meat and wipe his mouth with bread dipped in wine—that he ate and did not wait between them.⁷

מעשה רוקח דרשה לפסח

R. Eliezer Rokeach⁸ quotes a custom going back at least two generations before him (ie early 12th century Ashkenaz) of eating cheese before meat on Shavuot. Following the cheese, he cleansed his mouth but did not wait a specific time before meat. It is not clear if he made a beracha acharona before the meat.

A2] EATING HONEY AND MILK

2. נָפֶת תִּטְפְּנָה שְׁפֹתֶיךָ כִּלְהָ דָבַשׁ וְחֶלֶב תַּחַת לְשׁוֹנְךָ וְרִיחַ שְׁלֵמֶיךָ כְּרִיחַ לְבָנוֹן;

שיר השירים ד:יא

In Shir Hashirim, the beloved is praised by comparison to honey and milk.

3. נָפֶת תִּטְפְּנָה [שְׁפֹתֶיךָ כִּלְהָ דָבַשׁ וְחֶלֶב תַּחַת לְשׁוֹנְךָ] - אימתו? בשעה שאת עסוקה בתורה. ד"א דָבַשׁ וְחֶלֶב תַּחַת לְשׁוֹנְךָ, בשעה שעמדו לפני הר סיני ואמרו (שמות כד:יז) כֹּל אֲשֶׁר-דִּבַּר ה' נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע. באותה שעה אמר להם הקדוש ברוך הוא דָבַשׁ וְחֶלֶב תַּחַת לְשׁוֹנְךָ. ד"א נָפֶת - אמר להם הקדוש ברוך הוא כך חבבתם את התורה. חייכם שהיא נתונה לכם במתנה - (שמות לא:יח) וַיִּתֵּן אֶל-מֹשֶׁה.

מדרש תנחומא (בבר) פרשת כי תשא סימן ט

Chazal connect this honey and milk in Shir Hashirim to the giving of the Torah at Sinai and learning Torah thereafter.

4. Even the practices that were innovated after the Torah come to complete this intent – such as our practice on this holiday to eat honey and milk to be mindful of the acceptance of the Torah, which is compared to milk and honey. Because it is known that milk is the food of children due to their delicate nature, and in parallel comes in the Torah the active mitzvot, which is the food for the soul of the many...

מלמד התלמידים קב:*

1. In fact, Mishna Chullin 5:3 states that Erev Shavuot was a day on which large numbers of cows were slaughtered, suggesting a meaty Yom Tov.

2. Minhag Yisrael Torah OC 494:8. See Shu't Rivevot Ephraim 8:494:4-6. This was the minhag of the Chazon Ish, the Steipler Gaon, R. Aharon Kotler and R. Yechezkel Abramsky.

3. Rambam Hilchot Yom Tov 6:17, Magen Avraham 529.

4. This was also the custom in the Volozhin Yeshiva which would hold a milchig kiddush on Shavuot morning at the home of the Netziv. It was also the custom of the Lomza Yeshiva.

5. Good resources on this include: (i) *The Mysteries of Milchigs*, R. Eliezer Brodt - https://www.academia.edu/12267068/Eating_Milchigs_on_Shavuos; (ii) *Dairy on Shavuot*, R. Ari Enkin - <https://outorah.org/p/70160/>; (iii) *Customs and Halakhic Quandaries on Shavuot*, R. David Brofsky - <https://etzion.org.il/en/holidays/shavuot/customs-and-halakhic-quandaries-shavuot>

6. Customs to eat milk on Shavuot are also found in non-Ashkenazi communities, such as the Kurdish Jewish community. However, it is possible that that these was adopted following trans-cultural visits from Ashkenaz. The Northern European origin of customs to eat dairy may be linked to the colder climate or even to greater lactose tolerance in those locales.

7. Some of the English translations are taken from *Blessed Are the Cheesemakers: In Search of Ancient Roots of Dairy on Shavuot*, Aton Holzer, Hakira 30 (2021) pp. 215-234.

8. Germany, 1176-1238. The Rokeach's Drasha on Pesach was printed from a manuscript in 2006 - *Drasha L'Pesach* ed. Simcha Emanuel.

9. Melamed HaTalmidim - R. Ya'akov Anatoli (13th century, Provence). He married the daughter of Rav Shmuel Ibn Tibon, the translator of the Moreh Nevuchim into Hebrew. The

To download more source sheets and audio shiurim visit www.rabbimanning.com

5. גם נהגו לאכול דבש וחלב צהג שזועות מפני התורה שנמשלה לדבש וחלב כמו שכתוב (שיר השירים ד:ח) **דבש וחלב תחת לשונך**,

ספר כלבו סימן נב

The Kol Bo¹⁰ records a custom of eating honey and milk and connects this to the Torah, which is compared to both¹¹.

6. נהגו לאכול בו כל מיני מאכלים מתוקים כגון דבש וחלב משו' **דבש וחלב תחת לשונך** ונדרש על מתן תורה.

ספר מנהגים דבי מהר"ם שבעות

The students of the Maharam of Rothenburg (13th century, Germany) recorded his custom to eat honey, milk and other sweet foods on Shavuot, to recall the honey and milk¹² which are midrashically connected to Matan Torah.¹³

7. The Jewish people craved after milk and honey like bears and lions... He who doesn't have [milk and honey], pawns his utensils for slices of cheese and fine flower... until they bake a strange bread... and upon them challot of honey and cherries... a ladder standing on the ground and its head reaching the Heavens ... and they say that סלם (ladder) in gematria [130] is equivalent to סיני. And [they] also say that the number 613 [mitzvot] hints at דבש חלב קמחא דסמידיא (honey, milk, fine flour) in gematria [614], except that the gematria is off by one¹⁴...

Kalonymus ben Kalonymus¹⁵, Even Bochen¹⁶, (ed. Haberman, Tel Aviv, 1957, p. 34)

- Few people now eat honey on Shavuot, although this is still mentioned in the Mishna Berura (494:13) as a custom in some places.

A3] TORAH, HONEY AND CHILDREN

8. וכשאדם מכניס את בנו לתלמוד תורה כותבין לו את האותיות על לוח. ומרחיצין אותו ומלבישין אותו בגדים נקיים. ולשין לו ג' חלות של סלת בדבש, ובתולה לשה את העיסה. ומבשלים לו ג' ביצים. ומביאין לו תפוחים ומיני פירות ומחזרין אחר חכם וחשוב להוליכו לבית הספר. ומכסהו תחת כנפיו ומעלהו לבית הכנסת. ומאכילין אותו חלות בדבש ומן הביצים והפירות. ומקדין לו את האותיות ואחר כך מחפים אותו בדבש ואומרים לו 'לחוך'. ומחזרין אותו לאמו אף מכוסה. וכשמתחילין ללמודו בתחילה מפתים אותו, ולבסוף רצועה על גביו. ופותחין לו בתורת כהנים תחילה. ומרגילין אותו לנענע בגופו כשהוא לומד.

דע שדומה העניין כאילו הקריבו לפני הר סיני: ... כמנהג הזה לכסותו ולהעלותו. שכן מצינו במשה שעשה כסדר הזה לישראל. דכת' (שמות יט:יז) **וַיֵּצֵא מֹשֶׁה אֶת־הָעָם לִקְרַאת הָאֱלֹהִים מִן־הַמַּחֲנֶה וַיִּתְצַבּוּ בְּתַחֲתֵית הַקָּהָר**. נראה כאילו הם מכוסין תחת ההר כשהכניסין לקבל תורה ... ומפני מה כותבין לו את האותיות על לוח ולא על דבר אחר? לפי שבלב יש בו לוח. דכת' (משלי ג:ג) **כָּתְבָם עַל־לֵחֶךְ לִבְךָ**, כלומר שתהא קבועה על לוח לבך. ולמה מרחיצין ומלבישין אותו בגדים נקיים? כדרך מתן תורה. **וְקַדְשֵׁתָם הַיּוֹם וּמָחָר וּכְבָּסוּ שְׂמֹלֵתָם** (שמות יט:יג). ולמה באים ג' חלות לשמו ומאכילין אותו? זכר לשלשה עידונין שנתעדנו בהן ישראל. אילו הן: באר, מן, שליו. ולמה לשין את החלות בחלב ודבש? משום שנאמר (דברים לב:יג) **וַיִּנְקְחוּ דְבַשׁ מִשֶּׁלֶע**. ומעין מקרא של פתיחת לב. שנאמר **דְבַשׁ וְחֶלֶב תַּחַת לְשׁוֹנְךָ**. ולמה אין מניחין ללוש את העיסה אלא לבתולה? שמצינו שהקפידה תורה בנתינתה לפולטת שכבת זרע. שנאמר (שמות יט:יא) **וְהָיוּ נְכַנְיָם לַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי**. ולכך אמרו תבא בתולה שהיא טהורה ותלוש לקטן שהוא טהור. ....

וכל כך למה? שיתקיימו לדורות כעניין שנאמר **לֹא־יִמְאִסוּ מִפִּדְּךָ וּמִפִּי זָרַע זָרַעְךָ** (ישעיהו נט:כא) ... ולמה החכם מכסה אותו תחת כנפיו? לפי שמחניכין אותו דרך צניעות ודרך ענוה, שכן מצינו בנתינת התורה. .... ד"א שלא לעשותו עליל ופומבי לעוברי דרכים שלא ישלט בו שום עין הרע ולא שום נזק. שכן בנתינת התורה. לפי שלוחות הראשונות ניתנו בפומבי גדול וקולות וברקים וקול שופר. נתקנאו המלאכים ובא שטן וערבב את העולם וגרם העון ונשתברו לוחות ראשונות. אבל לוחות אחרונות שניתנו בחשאי הן קיימין לעולם. ולפיכך מחזרין אותו לאמו אף מכוסה. .... והנהנה מסעודתו חייב לברכו ולומר 'המקום יאיר עיניך בתורתו', כדרך שמברכין אותו בקבלת מילה שאומר 'כשם שנכנס לברית כן יכנס לתורה'.

מחזור ויטרי סימן תקח

Melamed Hatalmidim is quoted by many Rishonim, particularly the Avudraham, and was first printed in 1866.

- R. Aharon ben R. Jacob haCohen of Narbonne, 14th century France and Spain. See also the connected Orchot Hachaim 1:13 who records the minhag and adds that the custom was to eat dairy only on the first day of Shavuot. He also writes that the women would bake challot with 'four heads' as a zecher to the *lechem hapanim*. This may be the 'ladder challa' mentioned below.
- R. Alan Haber suggests that honey and milk are sweet in different ways. Honey is overpoweringly sweet and exciting to eat. Milk has a 'softer' sweetness which is nourishing. Honey represents the passionate excitement for Torah symbolized by the lovers in Shir Hashirim. Milk represents a love of Torah which sustains and nurtures, like the love of Rut and Boaz. This may also be connected to '*na'ase venishma*', with *na'aseh* representing a passionate initial commitment and *nishma* representing a longer term and consistent commitment.
- This custom is also quoted by R. Menachem ibn Zerach (14th century, France and Spain) in Tzeida Laderech 4:4:1 (Warsaw 1880, p.215).
- A number of commentaries were written by the talmidim of the Maharam (such as Sefer Tashbetz [haKatan], Minhagei Dura, Sefer haParnas, Simanei Or Zarua, Piskei Mordechai and Hagahot Maimoniyot). Another is Minhagim d'bei Maharam whose author is unknown. The commentary cites sefarim of Maharam's other talmidim, and also R. Ya'akov Turim's abbreviated codification of his father's code (Kitzur Piskei haRosh).
- Bnei Yissaschar writes: "From where do we know that gematriot that differ by 1 are considered equal? We learn this from Yaakov's statement that Ephraim and Menashe (gematria of 726) are equivalent in his eyes to Reuven and Shimon (gematria of 725)."
- 13/14th century, Provence.
- Even Bochen is a long poetic work which includes a controversial section in which he prays to God that he really wanted to have been created a woman, but accepts his fate reluctantly when he whispers in the mornings '*shelo asani isha*'. For a translation of the poem see *The Dream of the Poem*, Peter Cole, pp. 285-286.

Machzor Vitry (11th century, Germany) records an Ashkenazi custom to bring a small boy wrapped up in clothing to the shul when he begins to learn Torah. In shul they smear honey over a tablet containing Torah and the child reads before licking¹⁷ off the honey. They also prepare fine pastries cooked with milk and other fruits and sweet foods to celebrate the boy's initiation in Torah. Machzor Vitry connects every detail of the custom¹⁸ to a specific aspect of Matan Torah.

9. מנהג אבותינו שמושיבין התינוקות ללמוד בשבועות לפי שניתנה בו תורה רמז שמכסין הנער שלא יראה כלב ביום שמחנכין אותו לאותיות הקדש גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא. כעלות השחר יום עצרת מביאין הנערים ..... ואחר כך מביאין ביצה מבושלת וקלופה הקליפה ממנה וכתוב עליה (יחזקאל ג'ג) וַיֹּאמֶר אֵלַי בֶּן-אָדָם בְּטֹבָה תֵּאָכַל וּמַעֲיָד תִּמְלֵא אֶת הַמַּגֵּלָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן אֵלֶיךָ וְאָכַלְהָ וְהָיִי בְפִי כְדָבָר לְמַתְּוָה. וקורא הרב כל תיבה והנער אחריו ומאכילין לנער העוגה והביצה כי טוב הוא לפתיחת הלב. ואל ישנה אדם מן המנהג .... דמנהגא מילתא.

ספר הרוקח הלכות שבועות סימן רצו

The Rokeach quotes the same minhag¹⁹ (with some additional details) but writes that the custom was to do this for the child on Shavuot morning!²⁰

A4] FLUDEN - CHEESE PASTRIES

10. The world asks why we eat בלדן (a cheese pastry) on Shavuot. And it seems that there is a hint in the Torah (Numbers 28:26) "And on the day of the first fruits, when you sacrifice a new meal offering to God on your Shavuot - בְּשִׁבְעַתֵיכֶם יִבְיֹאסוּ הַבְּכוֹרִים בְּהַקְרִיבְכֶם מִנְחָה חֲדָשָׁה לַיהוָה בְּשִׁבְעַתֵיכֶם I don't know.

פירוש התורה לר' אביגדור צרפתי ע' 478

R. Avigdor Tzarfati²¹ records a custom to eat cheese pastries²² on Shavuot and finds a hint in the verse concerning the special korbanot for Shavuot.

11. ... and if it is on the Yom Tov of Shavuot, for then it is the custom that they make a large fladen and they call it Sinai ...

(ed. Shpitzer, Jerusalem, 1989) פה

R. Ya'akov Moelin²³ records a custom to make a large fladen for Shavuot and call it 'Sinai'.

12. (מט) ... בשבועות אוכלין חלב, וזכר רמז לטעמי תורה שנאמר מִנְחָה חֲדָשָׁה לַיהוָה בְּשִׁבְעַתֵיכֶם ראשי תיבות 'חלב'. וצריך לאכול גם בשר כי אין שמחה בלא בשר.

ספר המנהגים (טירנא) הגהות המנהגים חג השבועות

The glosses to Sefer Manhigim²⁴ quote the same hint to eating dairy on Shavuot, but stress that one must also eat meat for simchat haChag.

13. ביום ראשון של שבועות אכל פלדן ודגים המטוגנים בחמאה. ואח"כ היה עושה הדחה לידי ולפיו ומשים אצבעו לתוך פיו כדי להדחיו יפה. ואח"כ אכל קינוח, ואכל בשר צלי.

לקט יושר חלק א (אורח חיים) עמוד קג ענין ד

Leket Yosher²⁵ records a minhag on the first day of Shavuot to eat fluden and fish fried in butter. They would then wash their hands, clean out their mouth, and immediately eat meat for Yom Tov.

17. Some suggest that the Yiddish word for sweet cake - *lekach* - derives from Mediaeval German *lecke*, to lick. (It may alternatively derive from *lebkuchen*, gingerbread.)

18. Machzor Vitry brings other comparisons to Matan Torah. For a beautiful depiction of this minhag see Rabbi Beryl Wein's movie - *Rashi: A Light After the Dark Ages* at https://www.youtube.com/watch?v=7_75_RKT9Hw&ab_channel=JewishHistoryDotOrg starting from minute 36:33. Other commentators note a minhag to write pesukim on special cakes made for the child at his initiation.

19. The Shach (YD 245:8) cites the minhag but notes that it was no longer practiced in his time.

20. See Aton Holzer's article, p. 218 for a discussion as to whether the custom of milk on Shavuot came before the 'honey' custom to initiate learning Torah, or vice versa. He quotes Prof. Israel Ta-Shma who notes that the earlier manuscript of the Machzor Vitri (MS Sasson) does not include this initiation minhag.

21. One of the Ba'alei HaTosafot, 13th century France.

22. *Fladen* (which we now call fluden) is mentioned in many traditional sources as a classically dairy cake, often contrasted with *pashtida*, which was classically meaty (although is usually not today). This often arises in connection with cutting them with the wrong knives or baking them together with bread. See for instance Chochmat Adam Issur Veheter 50:1. See <https://he.wikipedia.org/wiki/פלודן>

23. 14th century, Germany.

24. R. Isaac Tyrnau, 14th/15th century Austria.

25. R. Yosef ben Moshe (15th century, Bavaria), student of the Mahari Weil, the Mahari Mintz, the Maharik, and the Terumot haDeshen.

A5] TWO CHALLOT AS A REMEMBRANCE OF THE 2 LOAVES OF SHAVUOT

14. וסִפְּרִיתֶם לָכֶם מִמִּחְרַת הַשַּׁבָּת מִיּוֹם הַבֵּיאֲכֶם אֶת־עֹמֶר הַתְּנוּפָה שֶׁבַע שָׁבָתוֹת תְּמִימֹת תִּהְיֶינָה: עַד מִמִּחְרַת הַשַּׁבָּת הַשְּׂבִיעִית תִּסְפְּרוּ חֲמִשִּׁים יוֹם וְהִקְרַבְתֶּם מִנְחָה חֲדָשָׁה לַה': מִמּוֹשְׁבֵיבְתֵיכֶם תִּבְיָאוּ לֶחֶם תְּנוּפָה שְׁתֵּים שָׁנַי עֶשְׂרִים סֹלֶת תִּהְיֶינָה חֲמֹץ תִּתְּפִינָה בַּכּוּרִים לָה'.

ויקרא כג:טו-יז

The Torah does not identify Sefirat HaOmer as the link between Pesach and Shavuot, but as the link between the barley Korban Omer on 16 Nissan and the two chametz wheat loaves of the Korban Shtei HaLechem on Shavuot.

15. ונוהגין צממה מקומות לאכול מאכלי חלב זיוס ראשון של שזועות. וי"ל הטעם שהוא כמו השני תצטלילין שלוקחים זליל פסח, זכר לפסח וזכר לחגיגה. כן אוכלים מאכל חלב ואח"כ מאכל זשור ולריכין להביא עממס ז' לחס על השלחן שהוא צמקוס המזבח. ויש זכר זכרון לז' הלחם שהיו מקריבין זיוס הזכורים.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות פסח סימן תצד סעיף ג

The Rema explains that the custom was to eat dairy on the first day of Shavuot and then immediately eat meaty. In order to switch to meat, it was necessary to bring a new challa to cut for the meat food. This extra challa acted as a remembrance of the two loaves brought in the Temple on Shavuot²⁶.

16. (יז) כמו השני תבשילין וכו' כן אוכלים וכו' - ר"ל כשם שצפסח עושין זכר לקרבן כן אנו לריכין לעשות זשזועות זכר לשתי הלחם שהיו מציאין. וע"כ אוכלים מאכלי חלב ואח"כ מאכל זשור ולריכין להביא עממס שתי לחמים דאסור לאכול זשור וחלב מלחם אחד ויש זכר זכרון לשתי הלחם.

(טו) ב' לחם וכו' - ולכן נהגו לאפות לחם אחד עם חממח דאז זודאי ינטרך להביא לחם אחר לאכול עם זשור....

(טז) על השלחן - ויזכר ליקח מפה אחרת כשרוח להכול זשור. וא"ל להפסיק צזבהמ"ז אס אינו אוכל גזינה קשה אלא יקנה פיו יפה וידיח ...

(יז) זכרון לב' הלחם - וא"כ יהיו של חטין דוגמת שתי הלחם. כתז הפמ"ג יש ליזכר צענין מאכלי זשור וחלב זכר מה שזכרין זכר השנה ... ושלא ללאת שזכרם זבהפסדס. ...

משנה ברורה סימן תצד ס"ק יא - יז

The Mishna Berura stresses some interesting points, including: (i) that the custom was to bake the first challa with butter so that it was actually milchig (rather than slices presumed have come into contact with milk).²⁷ (ii) the switch to meat mid-meal required a change of table cloth, washing hands and rising out one's mouth; (iii) but it was NOT required to bentch between the milk and meat sections of the meal unless hard cheese was eaten (in which case it would be necessary to wait hours before eating the meat); (iv) he warns people NOT to be more lenient with the laws of milk and meat just because it was Shavuot! This indicates that such leniency was an issue that he felt the need to oppose.

17. ואינו יהודי החולב צזמה זיוס טוב וישרלל רואהו, יש להקל אך נהגו צו איסור, ואין לשנות.

רמ"א שולחן ערוך אורח חיים הלכות יום טוב סימן תקה, סעיף א

The Rema rules that, in principle, if a non-Jew milked a cow on Yom Tov supervised by a Jew, the milk can be drunk on Yom Tov. However, the practice was to prohibit this milk.

18. שאלה חלב שחלבה הגויה בשבת או ב"ט אי שרי לעשות ממנו פלאדין בחג השבועות או לא? ....
 .... א"כ לפי זה אין לנו היתר בחלב שחלבו הגויה .... ובדרשות מהרי"ל כתב וז"ל מהרי"י סגל הורה היתר חלב שנחלב ב"ט ראשון של עצרת או בשבת שלפניו ה' סיון ע"י גוים לאוכלה בשני בשבת שהוא י"ט שני. ... והטעם משום דיש היתר ע"י אמירה לגוי משום צער ב"ח דבהמה לא אסח דעתיה מיניה לגמרי כמו ביצה ע"כ. .... סוף דבר פסק מהרי"ל להיתר משום טעם זה ויפה כתב. ... ומ"מ החלב שנחלב בשבת אסור לכ"ע משום משקין שזבו כמו שכתב הטור וכן המנהג. אכן ב"ט אין להחמיר מאחר דשרי ביה אוכל נפש. ובה"ג דרב יהודאי גאון התיר אפ"ל לכתחילה שחיטה ב"ט ... ונהי שהאחרונים אסרו ולא התירו אלא לחלוב לתוך הקדירה. .... מ"מ במידי דאתי ממילא אין להחמיר ב"ט כמו בשבת. וא"כ האי חלב שחלבה גויה ב"ט שרי אכן החלב [שנחלב] בשבת אסורה ב"ט של אחריו ... ומ"ה לא התיר מהרי"ל החלב שנחלב בשבת אלא ביום שני של י"ט ולא ביום ראשון. אבל החלב שנחלב ביום ראשון התיר באותו יום גופא ... דברי שלמה לורי"א.

שו"ת מהרש"ל סימן עה

Nevertheless, R. Shlomo Luria specifically permitted on first day Shavuot milk which was milked by a non-Jew that day so that they could make the fluden!

26. Magen Avraham (494:3) rules that, because of the connection to the Shtei HaLechem, the challot on Shavuot should be made from wheat flour.

27. This would also account for the custom to make the milchig loaf in an unusual shape (eg like a ladder) so that it was recognizable as dairy. This is the ruling of R. Shlomo Luria (a contemporary of the Rema) in his commentary on Sha'arei Dura Chapter 36.

19. טז. העולם נוהגין לאכול בחג השבועות מאכלי חלב ואחר כך אוכלין בשר לקיים *ושמחת בחנוך*, ואין שמחה בלא בשר (פסחים קט). אז צריך לדקדק להתקדש, בפרט ביום קדוש כזה שהוא מתן תורתנו, לעשות קינוח והדחה היטב, ולהפסיק בברכת המזון ולהמתין שעה. ואחר כך יפרוס מפה אחרת ויערוך השלחן ובשר. ורמז לדבר (שמות כג:ט) *לאשית בפרגלי אדמתך תביא בית ה' אלהיך לאתבשל גדי בחלב אמו* - שיהיה נזהר שלא יערבבם. ומי שמתקדש בזה ביותר, קדוש יאמר לו.

יז. הגאון מהרש"ל ז"ל התיר החלב שנחלב ביום טוב ראשון של שבועות לאוכלו באותו יום, ואם נחלב בשבת שלפניו - ה' סיון, אין לאכול עד יום שני, עיין בתשובותיו (סימן ע"ה). וכן הורה מהר"י מולין ז"ל (מנהגי מהרי"ל הל' שבועות).

של"ה מסכת שבועות פרק נר מצוה

The Shela²⁸ is concerned that people should not be lenient in the laws of milk and meat, certainly on a day as holy as Shavuot, and requires a significant break between milk and meat at the festive meal. This includes not only washing one's mouth and hands and changing the tablecloth, but also bentsching AND waiting one hour. He does however record the leniency of R. Shlomo Luria to use milk milked by a non-Jew on Yom Tov.

20. .... וע"ל סימן תק"ה דחלב שנחלב ביום טוב ע"י עכו"ם יש לנהוג בו איסור ואין לשנות אלא ביום טוב שני יש להתירו. וכן הסכמת הט"ז והמ"א שם דלא כמהרש"ל שכתיר. וכ"כ בתשובת חוט השני סימן ל"א וכתשו' נחלת שבעה סימן ל"ו. וסיים 'מ"מ אס הייתי במקום שנוהגין היתר לא הייתי מוחה בידם'

באר היטב אורח חיים סימן תצד ס"ק ח

The Ba'er Heitiv cite many later poskim - including the Magen Avraham and Taz - who disagree with the leniency of the Maharshal. He also quotes the Nachalat Shiva who concludes that, even though he doesn't approve, if he were in a place where the custom was to be lenient, he would not object.

21. רבים נוהגין לאכול מאכלי חלב ביום ראשון דשבועות, ויש להם על מה שיסמוכו. אכן מפני שאמרו חכמינו ז"ל אין שמחה אלא בבשר ויין, נוהגין לאכול בשר אחריהן. והעושים כן צריכין לדקדק שיטלו כל בני הבית את ידיהם בין חלב לבשר. ולפי מה שכתבתי לעיל דיש להחמיר להמתין אחר חלב לבשר שש שעות, יש לקיים מנהג זה בתבשיל חלב שאין חלב וחמאה בעין. ובסדר היום כתב דיש לאכול חלב אפילו בלא בשר כלל אחריו אם עונגו בכך. ועל כל פנים מנהגנו לעשות מולייתא מחלב או בשר ודמות סולם משבע שליבות עליה, זכר לשבעה רקיעים שקרע הקדוש ברוך הוא בשעת מתן תורה להראות שאין עוד מלבדו, והוא מנהג טוב ויפה.

יוסף אומץ חלק א סדר חג השבועות סימן תתנד

R. Yosef Yospe Neurlingen²⁹, who records many of the minhagim of Frankfurt, notes that some people eat milk then meat on Shavuot, but objects on the grounds that he required waiting 6 hours even between milk and meat!! On that basis, he recommends that the meal start with a dish cooked in a dairy dish but without any actual milk in it. Alternatively, the Yom Tov meal should be either entirely dairy (which he permits if people prefer that) or meaty. In either case, he notes the minhag to create a challa (made from meat or milk, depending on the meal) in the shape of a 7 rungged ladder.

- By the 18th century, the custom to eat milk on Shavuot had also spread to Sefardic lands and is recorded in many later sources.

B] REASONS SUGGESTED FOR THE CUSTOM OF MILCHIGS ON SHAVUOT

1. Honey and milk referred to in Shir HaShirim 4:11 and the connection to Matan Torah - see above.
2. The hint to ח-ל-ב in Bamidbar 28:26 - see above.
3. The gematria of 613 (614) = דבש חלב קמחא דסמידא - see above.
4. The mitzva to bring bikurim is in the same verse (Shemot 23:19) as the prohibition of meat and milk (see above) and Shavuot is called Yom Habikurim (Bamidbar 28:26).
5. David HaMelech died on Shavuot and when the king dies the people have a halachic status of *onen*, who is forbidden to eat meat.³⁰
6. milk in gematria is 40, the number of days that Moses spent on Har Sinai to receive the Torah³¹.
7. Milk products are kept in simple clay and glass vessels and they spoil if kept in silver and gold vessels. So, too, Torah is found among Jews who are humble and modest, not among the arrogant and haughty³².
8. The beraita at the end of Avot lists the 48 ways to acquire Torah. One is to avoid self-indulgence, so we avoid meat.³³

28. 16th century, Prague. Yosef Ometz (137) writes that the Shela would wait 24 hours after meat before eating milk!

29. Early 17th century Germany.

30. Attributed to R. Eliakim Horowitz.

31. Attributed to R. Shimshon of Ostropole.

32. Compare Yalkut Shimoni Rut 597.

33. Attributed to R. Avraham Eliezer Hershkowitz.

9. Milk represents purity. The 7 weeks of the Omer are like the 7 clean days of a woman's purity in which the blood is transformed to milk³⁴. So too, God's din is transformed to rachamim.

22. (ו) חלב יש הרבה טעמים ומ"כ הטעם דאיתא בזוהר שאותן ז' שבועות היו לישראל שזעה נקיים דוגמת אשה המיטהרת מנדתה וידוע שדם נעקר ונעשה חלב, והיינו מדין לרחמים. ומנהג אבותינו תורה היא. ...

מגן אברהם סימן תצד ס"ק ו

10. The Jewish people had to eat dairy at Sinai immediately after Matan Torah.

23. (יב) מאכלי חלב - ... ואני שמעתי עוד בשם גדול אחד שאמר טעם נכון לזה. כי צעת שעמדו על הר סיני וקבלו התורה [כי בעשרת הדברות נתגלה להם עי"ז כל חלקי התורה כמו שכתב רב סעדיה גאון שבעשרת הדברות כלולה כל התורה] וירדו מן ההר לצייתם לא מלאו מה לאכול תיכף כ"א מאכלי חלב. כי לזכר לריך הכנה רצה לשחוט בסכין צדוק כאשר אורח ה' ולנקר חוטי החלב והדם ולהדיח ולמלות ולבשל בכלים חדשים. כי הכלים שהיו להם מקודם שזישלו בהם צחותו מעל"ע נאסרו להם. ע"כ צחרו להם לפי שעה מאכלי חלב ואנו עושין זכר לזה.

משנה ברורה סימן תצד ס"ק יב

The Mishna Berura quotes an idea in the name of 'gadol echad'³⁵ - that the Jewish people received all the laws of kashering meat at Sinai and did not have enough time, or kosher kelim, to prepare meat. Anything shechted before Sinai would also now be prohibited as neveila. As such they ate milchigs at Sinai³⁶.

11. Milk may have been prohibited before Sinai as *yotzei min hachai* - food taken from a live animal. It became permitted after Matan Torah and we eat milk to celebrate³⁷.

12. We eat dairy on Shavuot to recall the angels that visited Avraham after his brit mila.

24. (ח) ויקח חמאה וחלב ובר הבקר אשר עשה ויתן לפניהם והוא עמדם עליהם תחת העץ ויאכלו:

בראשית יח:

25. .... ושמעתי שאוכלים חלב ואח"כ בשר דלא כמו שעשו המלאכים אלל אצרכם שאכלו בשר בחלב. שזעזור זה נתנה התורה לישראל.

באר היטב אורח חיים סימן תצד ס"ק ח

Avraham served them both milk and meat foods upon their arrival. The Midrash teaches that when Moshe ascended Sinai to receive the Torah, the angels argued that the Torah belongs in Heaven and should not be given to man. Moshe reminded them that they had not kept the Torah when they visited Avraham since they ate milk and meat together!

26. ... כתב א"ז בשם הכלבו דשבועות יש נוהגין לאכול גבינה בסעודת מנחה אף שאין ו' שעות מסעודת שחרית. וזלזל שירחץ פיו ויחלון שיניו להוליא הבשר ועיין ח"י.

באר היטב אורח חיים סימן תצד ס"ק ח

Ba'er Hetiv³⁸ also records a minhag from the Kol Bo to eat a dairy meal on the afternoon of Shavuot even if it was less than 6 hours since the meat meal (if one normally kept 6 hours). He does require cleaning teeth and cleansing the mouth. Nevertheless, it is interesting that this custom promotes another unusual leniency concerning milk and meat on Shavuot³⁹.

34. Bechorot 6b. Part of the symbolism is the transformation of the mother's birth blood of Pesach (*bedamayich chayi*) into the mother's milk of Shavuot. Pesach also represents the birth of the Jewish people (walking through the spilt sea representing the birth canal) and Shavuot represents nursing from the mother's milk of Torah. See also https://www.chabad.org/kabbalah/article_cdo/aid/379988/jewish/Why-Cheesecake.htm on some kabbalistic ideas concerning blood and milk. Chazal debate whether milk is produced specifically from the blood of the animal or from general liquid in the body. See also *Iyov* 14:4 - *מִי־יִתֵּן טְהוֹר מִטְּמֵא לֹא אֶחָד* - and commentaries there concerning the connection between blood (*tamei*) and milk (*tahor*). Biologically, all milk precursors come from blood. For a cow to produce 1 litre of milk 500 liters of blood have to pass through the udders. When a cow produces 60 litres of milk per day, 30,000 litres of blood are circulated through the mammary glands. This represents a blood flow of 1250 litres per hour. See <https://18.nu/s2jB>.

35. The idea appears in *Geulat Yisrael* (1821), which includes selections from the *Ba'al Shem Tov*. It is also attributed to R. Levi Yitzchak of Berdichev. It is not clear why the *Mishna Berura* does not quote the source, since he does quote other chassidic halachic sources such as *Shulchan Aruch HaRav*. He may not have had the specific source or may have felt that it was not halachic and should not be cited.

36. Many questions can be raised on this idea. (i) It assumes that they had every details of shechita and nikur at Sinai. The *Mishna Berura* anticipates this question by citing the idea of *Rav Saadia Gaon* that the whole Torah is hinted to in the *Aseret Hadibrot*. But that concept does not necessarily mean that they had all the details in the first moment. Also, many commentators understand that they did not actually hear all 10 Dibrot; (ii) This assumes that they were permitted to eat meat at that time. According to some views the only meat that was permitted in the desert was *korbanot*. (iii) They had just brought *korbanot* at Sinai (see *Shemot* 24:5) or brought them just after *matan Torah* (see *Rashi* and *Ramban* on *Shemot* 24:1 concerning the chronology). These includes *zevachim* which were eaten, so how did they manage that? (iv) *Rav Kappach* challenges this approach (*Halichot Teiman* p. 31) on the basis that the Jews (although maybe not the *Eruv Rav*) kept the Torah before Sinai so many of them would have the correct utensils etc. for meat. This also raises the thorny issue of whether the *Bnei Yisrael* were 'Jewish' before Sinai. R. Levi Yitzchak of Berdichev adds the consideration of *ho'il v'ishtrei ishteri* - since it was permitted to the people before Sinai it should not have become prohibited after. He suggests that the meat was technically permitted but the people were *machmir* at the start of their Torah observance. (See R. Brodt's article).

37. *Moadim U'Zmanim* 8:139.

38. *Ba'er Heitiv* is a composite compilation of commentaries between the 17th and 19th centuries.

39. Other *poskim* objected strongly to this leniency - see *Chok Ya'akov* 494:11. Some *poskim* permitted this leniency of waiting less than 6 hours after meat only if one had a proper afternoon sleep between them - see *Piskei Teshuvot* end of 494 for details. This leniency is based on a ruling of *Sefer Veya'as Avraham* who ruled that someone who sleeps properly

27. **לא תבשל גדי בחלב אמו** - נראה לפרש ע"ד הרמז דיש ליתן טעם לשבח למה נאסר לנו בשר בחלב, והמלאכים כשהיו אצל אברהם אבינו ע"ה נתן להם דוקא בשר בחלב. וגם אִנחנו בחג השבועות התירו לנו חז"ל שלא להמתין אחר הגבינה השיעור כמו בשאר ימות השנה.

ויש לומר כי "בשר" רומז לגשמיות, וע"י שהצדיק אוכל הגשמיות ביחודים, הוא שואב השפעות מעולמות העליונים. ע"ד שאמרו חז"ל באשה דם נעכר ונעשה חלב, כמו כן הצדיק באכילתו, אכילתו נעשה "חלב", דהיינו השפעה נקרא ע"ש חלב. ומחמת שאין בנו כח לעשות היחוד למטה, לכן ציוה השי"ת שלא לאכול בשר בחלב כדי שלא לערב מה ששייך למעלה עם מה שלמטה. ולא כן המלאכים שכח בידם לעשות היחוד אמיתי גמור למטה כמו למעלה, ולכן לא היו צריכין לשאוב דוקא מלמעלה, לכן אכלו בשר בחלב. וזה הטעם שהתירו לנו בחג השבועות לאכול בשר אחר גבינה בלא המתנת שיעור, מחמת שאז הוא שעת מתן תורה הקדושה, ואנו מראים עצמינו שאנו דוגמת המלאכים בשעת מתן תורה ע"י התורה.

נועם אלימלך פרשת משפטים

R. Elimelech of Lishensk explains why the angels could eat meat and milk together but we cannot. When a tzadik eats meat, his kavanot of Yichud Hashem transform the meat (= gashmiut) in the upper world to milk (= ruchaniut)⁴⁰. Since this transformation can only be done on high, we are not allowed the mix them in our world. Nevertheless, the melachim exist on a higher spiritual level and can 'eat' them together. On Shavuot, when we are elevated to a level closer to the melachim, we are therefore allowed some unusual leniencies in the laws of separating milk and meat⁴¹.

- As noted above, some poskim waited one hour after milk before eating meat. However, some kabbalistic commentators would not eat meat on the same day after eating milk. Others insisted on waiting a full 24 hours after milk before eating meat⁴².
- Bearing this in mind, the special leniencies for Shavuot brought by some poskim (even kabbalistic thinkers) are even more notable.

13. Har Sinai is also called Har Gavnunim, which sounds like gevina - cheese.

28. הַרְאֵלִים הַרְבֵּשׁוּן הַרְגִבְנִים הַרְבֵּשׁוּן:

תהלים סח:טז

14. The Land of Israel is praised as flowing with milk and honey⁴³ and we used Yom HaBikurim to remember the berachot of the produce of the Land.
15. On Shavuot Moshe brought us the Torah. This was also his original due date for birth⁴⁴ and the date that his mother placed him in the Nile and on which he was found by bat Paro. The Midrash tells us that Moshe would not nurse from a non-Jewish wet-nurse on that day, so we drink milk to remember Moshe⁴⁵.
16. Milk is known to increase the increase sexual appetite⁴⁶. Therefore when spouses separated before Matan Torah they did not drink milk. Once the Torah was given and they were permitted to each other they celebrated by drinking milk!
17. A more mundane suggestion is that Shavuot in Europe was a time when many of the kid goats and calves had been weaned and milk was in abundant supply. As such, this marks the time to express our gratitude to Hashem⁴⁷ for this blessing.

after eating meat is allowed to eat dairy immediately, even if six hours have not past. The Chatam Sofer originally agreed with this approach and once placed milk near his bed in order that after his sleep he would be able to drink it, even though six hours had not past. However, while he was sleeping he knocked over the milk. The Chatam Sofer took this as a sign from Heaven and decided that the halacha is not like the Veya'as Avraham and one needs to wait six full hours even if they slept in between (See Teshuvot VeHanhagot 1:43).

40. See above concerning the transformation of blood to milk and their symbolism.

41. The Beit Halevi (Yitro) takes almost the opposite position - that we eat milk and meat with all the relevant halachic separations to show that we are more careful than the melachim who ate meat and milk together. Thus we defeat their objection that we should not be given the Torah.

42. See Rabbi Brodt's essay for details and sources. Many of the authorities who insisted on waiting 24 hours after both meat and milk would not permit dairy meals at all on Shavuot.

43. My son, Asher, in the name of R. Yoel Bin-Nun, pointed out that this expression - a land of milk and honey - does not appear in Tanach after Sefer Yehoshua. R. Bin-Nun suggests that the reference to milk and honey is to a wild uncultivated land where the goats run wild and bees hives are wild in the trees. Once the Land was cultivated, this description was less applicable. Perhaps the reference to honey and milk in Shir Hashirim is an intentional throw-back to the early days of the 'marriage' between God and the Jewish people.

44. The Midrash states that he was born 3 months premature on 7 Adar.

45. Attributed to R. Yitzchak Weiss.

46. Yoma 18a.

47. Aton Holzer brings a number of non-Jewish sources which discuss customs to eat dairy foods in early summer festivals. He cites Theodor Gaster, *Festivals of the Jewish Year* (William Morrow and Co: New York, 1953), 77 who writes "Another Pentecost custom which has its counterpart in Gentile usage is that of eating dairy dishes, especially those made with cheese. ... In reality, cheese and dairy dishes are eaten at this time because the festival has a pastoral as well as an agricultural significance. Thus, at the analogous Scottish celebrations of Beltane on May 1, dairy dishes are commonly consumed, and churning and cheese-making are a common feature of spring harvest festivals in many parts of the world." Also, the Samaritan custom on Shavuot is to eat a cold meal of salad and cheese, since their Shavuot always falls the day after Shabbat and it is impossible for them to cook in advance of their festival - see <https://www.israelite-samaritans.com/religion/shavuot/>.